Abraham Linkoln

Född: 12 februari 1809, LaRue County, Kentucky, USA

Mördad: 15 april 1865, Petersen House, Washington, D.C., USA

ئابراهام لاینکۆلن لە ڕۆژی ١٢ی مانگی فێبریوەی ساڵی ١٨٠٩لە چارداخێک دا لەدایکبوو کە ئەو چارداخە لە مەزرایەکی بچووک بەناوی مەزرای سینکینگ سپرینگ (Sinking Spring)لە سێ مایلی باشووری کونتاکی (Kentucky)هەڵکەوتبوو. ناوی لاینکۆلن لە ناوی بابە گەورەیەوە وەرگیرابوو کە لە هێرشی سورپێستەکاندا کوژرابوو. ڕۆژی لەدایکبوونی ئابراهام ڕێک دەگەڵ ڕۆژی لەدایکبوونی چارلز داروین جووتە. ئابراهام خوشک و برایەکی هەبوو بە ناوی (سارا) و (توماس)؛ سارا لە ئابراهام گەورەتر و توماس بچووکتر بوو کە لە تەمەنی منداڵیدا کۆچی دوایینی کرد. دایکی ئابراهام، نانسی هانکز (Nancy Hanks)و باوکی توماس لاینکۆڵن (Thomas Lincoln) بوون کە ئەو دایک و باوکە فێرگە و خوێندنیان بە تاقی نەکردبۆوە و هەر دووکیان نەخوێندەوار بوون.

President Lincoln's first Home in Illinois.

لە هەرەتی ناو دەرکردنی ئابراهام لاینکۆلن ، چیرۆکنووسان و ڕێپۆرتاژیستەکان دەربارەی هەژاری و نەداریی ماڵباتی لاینکۆلن دا گەلێکیان ئاو تێکرد و چیرۆکی سەیر و سەمەرەیان بۆ نووسی. بەڵام لە پەنای هەواڵی هەڵبەستراوی هەژاریی لاینکۆلن دا، زۆربەی شارۆمەندەکانی کۆنتاکی بە دیدێکی ڕێزدارانە سەیریان دەکرد.

لاینکۆلن زەحمەتکێش و کار لێهاتوو بوو. لە دەسەمبەری ١٨٠٨دا بە پاشەکەوت کردنی ٢٠٠ دۆلار توانی مەزرای سینکینگ سپرینگ بکڕیت و کاری تێدا بکات. هەر ئەو مەزرایە لە سەردەمی هێستاشدا وەک زێگەی مێژوویی لاینکۆڵن دەناسرێت و شوێنێکی تایبەتە.

لە باری ئاییندارییەوە، دایی و باوکی ئابراهام گرێدراوی ئایینزای پرۆتستان بوون.

پرۆتستان(protestant) لقێک لە دینی عیسای مەسیحە کە مارتین لوتەر(Martin Luther)ی ڕێفۆرماتوری دینی مەسیح لە ئایینی کاتۆکیک جیای کردەوە. شایانی باسە بگوترێ کە ئایینزای پرۆتستان دژ بە کۆیلەداری بوو. ئەگەرچی ئابراهام لایانکۆڵن ئاڵاهاڵگری نەمانی کۆیلەداری بوو، بەڵام قەت قەت بە شوێن پرۆتستان و کاتۆلیک و ئایینزاکانی دیکەدا نەچوو.

سالّی ١٨١٦، ئابراهامی تەمەن شازدەسالّی دەگەڵ دایی و بابی خۆی بەرەو ئینديانا(Indiana) ، کە پارێزگایەکی لای ڕۆژئاوای ئەمریکایە، کۆچیان کرد. هێشتا لە مالّی تازەیاندا تەواو نەحەسابوونەوە کە دایکی لە تەمەنی ٣٤ساڵیدا کۆچی دوایی کرد، بەڵام باوکی ئابراهام زۆر ڕانەوەستا و دەگەڵ خانمێک بە ناوی (سارا بۆش) ژیانی هاوبەشیان پێکهێنا. سارا بۆش دەگەڵ تاقەکوڕەکەی خۆی هاتە مالّی لایەنکۆڵن، بەڵام هاتنی سارا بۆش هەر نەک ئاڵوگۆڕی ساردی نەهێنایە مالّی باوکی ئابراهام، بەڵام ئەوەندە دڵپاک و نەرم و نیان جووڵایەوە کە خەمی لە دەستدانی دایکیشی لە زەین و هۆشی ئابراهام دا شوردەوە.

سەرتانسەر تەمەنی لاویی ئابراهام لاینکۆلن لە کار و کوێرەوەریدا تێپەڕ بوو. دەگەڵ هەموو کار و خەبات بۆ بەڕێوەبردنی ژیان، ئەو تەنیا ١٨ مانگ بەلای مامۆستایەکی ناسیاوەوە لە دەرەوەی فێرگەدا دەرسی خوێند. بەڵام خوێندنەوەی کتێب تۆڵەی نەخوێندەواری بۆ کردەوە. ئەوەندەی لە توانای دابوو کتێبی وەرگرت و خوێندییەوە و خۆی ڕاهێنا. کتێبەکانی ولیام شکسپێر و کتێبی مێژووی بریتانیا و مێژووی ئامریکای خوێندنەوە و لە پەرتووک و نووسراوەی جۆراجۆریش ڕانەوەستا و زمانەکەی تەواو پێ پاراو کردن.

لایەنکۆلن سالّی ١٨٣٢ و لە تەمەنی ٢٣ ساڵیدا بەرەو سیاسەت ڕۆیشت و لە کێبەرکێی سیاسیدا فێری دەمەقاڵە و دەرخستنی ڕێبازی ڕاستەقینەی ڕزگاری گەل و نیشتمان بوو. هەر لەو بوارەدا و لە کێبەرکێی هەڵبژاردنی نوێنەرایەتیی پارێزگەی ئیلینۆیس(Illinois) دا بوو بە ئەندامی حیزبی ویگ(Whigpartiet) و لە تەمەنی ٢٣ ساڵانیدا وەک نوێنەری ئیلینۆیس هەڵبژێردرا. لە سالّی ١٨٣٧دا یەکەمین هەڵوێستی دژ بە کۆیلەداری دەربڕی و بڕیاری نەمانی بۆ دەرکرد.

سالّی ١٨٤١ بە یاریکاریی فەرماندە ولیام لوئیس هەرندۆن(William Lewis Herndon) خوێندنی زانستی مافناسی(حقوق)ی دەست پێکرد و دوای پێنج ساڵان، واتە لە سالّی ١٨٥٦دا شان بە شانی ولیام، حیزبی (ویگ)یان جێهێشت و لە حیزبی تازە سازبووی (کۆماریخواز)دا خۆیان ناونووس کرد.

ئابراهام لایەنکۆڵن و ژن و ژنخوازی

ئابراهام لە سالّی ١٨٤٢ دا دەگەڵ خاتوو ماری تۆد لایەنکۆڵن (Mary Todd Lincoln)ژیانی هاوسەرییان پێک هێنا. ئابراهام و خاتوو ماری لە درێژەی ژیانی هاوسەریدا چوار منداڵی کوڕیان بوو، بە ناوەکانی ڕۆبەرت تاد لایەنکۆڵن، ئیدوارد بەیکر لایەنکۆڵن، ولیام والاس لایەنکۆڵن و تۆماس تاد لایەنکۆڵن. بەڵام لەم چوار منداڵانە، هەر تەنێ ڕۆبەرت گەیشتە تەمەنی لاوی و ژن هێنان. ڕۆبەرت ژنی خواست و سێ منداڵیشی گەورەکرد و سێ نەوەشی بە چاو بینی، بەڵام نەوەکانی نەزۆک بوون و کاتێک داهات کە لە هەموو بنەماڵەی ئابراهام لایەنکۆڵن تاقیان نەمان و وەجاخیان کوێر بۆوە.

ئابراهام لایەنکۆڵن و سیاسەت

ناوبراو شانزدەهەمین سەرۆک کۆماری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و یەکەم سەرۆک کۆمار بوو کە لە پارتی کۆماریخوازانی ئەمریکادا دەسەڵاتی سیاسی گرتە دەست. سەرەتای سەروک کۆماریی ئابراهام لاینکۆڵن هاودەم بوو دەگەڵ شەڕی ناو خۆی ئەمریکاییەکان. لە درێژی شەڕی ناوخۆی ئەمریکادا زیاتر لە شەش سەت هەزار کەس کوژران و کۆمەڵگاکەیان تووشی ئاڵۆزی و پشێوی هات.

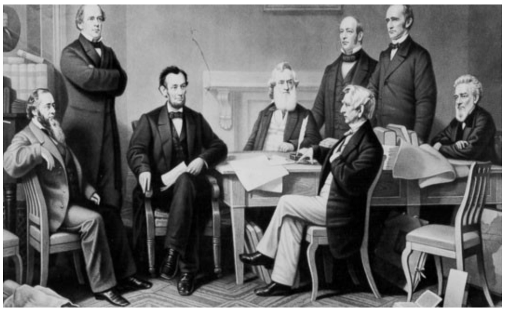

ئابراهام لاینکۆلن سالّی ١٨٦٠ی زایینی وەک سەرۆک کۆماری ئەمریکا هەڵبژێردرا.

شەڕی ناوخۆی ئەمریکا

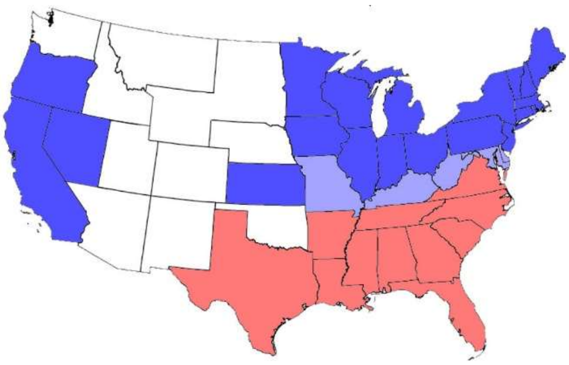

نەخشەی جوغرافیای سیاسی ئەمریکا لە دەمی شەڕی باکوور و باشووردا. ڕەنگی سوور ئەو ئەیالەتانە نیشان دەدات کە لایەنگری کۆیلەداری بوون و شەڕیان هەڵاییساند. ئەیالەتاکانی باکوور بە ڕەنگی شین نیشان دراون و ئەو ئەیالەتانە دەگرێتەوە کە دژی کۆیلەدارین. ئەو ئەیالەتانەی کە بە ڕەنگی بنەوشی کاڵ نیشان دراون ، هێشتا کۆیلەداریان وەلا نەناوە. ئەو ئەیالەتانی کە بە ڕەنگی سپی نیشان دراون هێشتا نەبوونەتە ئەندامانی وڵاتە یەکگرتووکان.

شەڕی ناوخۆی ئەمریکا (American Civil War) لە ڕۆژی ١٢ی ئاپریلی ساڵی ١٨٦١ دەست پێکرد و ڕۆژی ٩ی مانگی مایی ساڵی ١٨٦٥ کۆتایی پێهات. ئەو شەڕە لە نێوان باکوور و باشووری ئەمریکا دا هەڵاییسا. هۆکاری سەرەکیی شەڕی باکوور و باشووری ئەمریکا تەنیا کێشە کۆیلەداری بوو. بەر لە دەسپێکی شەر، ژماری دانیشتوانی ئەمریکا لە ساڵی ١٨٦٠دا ٣٢ ملیۆن کەس بوون کە ١٣٪ی واتە نزیک بە چوار ملیۆنی ڕەش پێست بوون.

هۆکاری سازبوونی شەڕی ناوخۆی ئەمریکا

لە وەرزی زستانی ساڵی ١٨٦٠دا، هەرکە لایەنکۆڵن وەک سەرۆک کۆماری ئەمریکا هەڵبژێردرا، دوابەدوای ڕێوڕەسمی سوێندخواردنی سەرکۆماری، لە چوارەمی مارسی ساڵی ١٨٦١دا پشیوی و لێکترازان لە ناو ئەیالەتەکانی ئەمریکادا هاتەدی. لە سەرەتادا کارولینای باشوور، جۆرجیا، فلۆریدا، ئالاباما، می سی سی پی، لۆیزیاناو تەگزاس ئاڵای جیابوونەوەیان هەڵدا. زۆری نەخایاند ئەیەلەتەکانی ئارکانزاس، کارولینای باکوور، ڤیرجینا و تەنەسی تێکەڵ بوون و بوونە یازدە ئەیالەتی سەربەخۆ. شایانی گوتنە کە زۆربەی ئەو وڵاتانەی ئاڵای جیابوونەوەیان هەڵدا، دەوڵەمەند بوون و لە بەرهەمهێنەرانی لۆکە(پەمبۆ)دا گیرفانەکانیان ئاخنی بوو. دەوڵەماندانی یازدە ئەیالەتی جیابۆوەوە، بۆ کاری چاندن و داشتن و ناشتن و هەڵگرتنەوە پەمبۆ، نیازمەندی هێزی کار بوون و کرێکارانی ڕەش پێست باشترین کرێکار بوون بۆیان.

یازدە ئەئالەتی ناوبراو ، بەر لەوەی لایەنکۆڵن دەسەڵاتی سیاسیی تەواو بگرێتە دەست، مانیان گرت و بە ڕاشکاوی هەواخوای کۆیلەداریی بوون. ئەوان وەک شارۆمەندانی وڵاتێکی کۆیلەدار ئاڵای تایبەتیان هەڵگرت و دەگەڵ جیابوونەوەشیان فەرمانی شەڕیان ڕاگەیاند. هەر لە سەرەتای کاریشدا چەند جاریان هەوڵی کوشتنی لایەنکۆڵن دا و پیاوکوژانی شارەزایان بۆ هەڵبژارد. بەڵام لایەنکۆڵن ڕۆژی ٢٣ی فیڤرییە بە پۆشینی جلکی تایبەت و گۆڕینی سەر و بەری، گەیشتە واشینگتەن و ڕۆژی چوارەمی مانگی مارسی ساڵی ١٨٦١ لە بەر دەرگای کۆشکی کۆنگرەی ئەمریکادا یەکەمین پەیامی بە گوێی جیهانیان ڕاگەیاند و بە فەرمی وەک سەرۆک کۆماری ئەمریکا پێی نایە کۆشکی سپی.

کۆیلەداری لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا مەزنترین بابەتی سەرەکیی سەدەی نۆزدەی زایینی بوو. شەڕی کۆیلەداریش دەیان ساڵ بەردەوام بوو سەرەنجام لە هەرەتی سەرۆک کۆماریی لایەنکۆڵن دا قەوما.

لە دەسپێکدا جیاخوازان بە ناوی کۆنفیدراسیۆنی دەوڵەتی هێرشیان دەست پێکرد و شەڕیان بە سەر لایەنی دێموکراتدا سەپاند. کۆنفیدراسیونی دەوڵەتی لە ڕۆژی ١٢ی ئاپریلی ١٨٦١، واتە یەک مانگ دوای سوێندخواردنی فەرمیی لایەنکۆڵن، هێرش لە کارولینای باکوور دەستی پێکرد.

لە سپتامبەری ساڵی ١٨٦٢دا قانوونی سەربەستیی کۆیلەکان لە لایەن لایەنکۆڵن ڕاگەیاندرا و دوای شەڕێکی سامناک، لە ڕۆژی ٩ی ئاوریلی ١٨٦٥بە تێکشکانی جیاوازیخوازان شەڕ کۆتایی هات . دەگەڵ کۆتایی شەڕ و ئەهوەن بوونەوەی کۆمەڵگا، بە فەرمی کۆیلەداری کۆتایی پێهات و چوار ملیێۆن کۆیلەی پێ لەنەبد ڕزگار کران. ئەمجار دەوری سازکردنەوە خاپوورکراوەکان هات و وڵات بەرەو ئاوەدانی ڕۆیشت.

کەسایەتیی ئابراهام لاینکۆلن

مێژوونووس و زۆربەی ناودارەکان پێیان وایە ئابراهام لاینکۆلن لە باری سیاسی و بەڕێوەبەرایەتی وڵاتەوە توانایی و لێزانییەکی فرە تایبەتی هەبووە. ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە ئەمەیە کە ناوبراو لە سەردەمی دەسەڵاتداری خۆی، ڕێبەر و فەرماندەیەکی چالاک و توندو تیژ بووە و لە هەموو دەسەڵاتەکەی خۆی کەڵکی وەرگرتووە کە لە شەڕی ناوخۆی ئەمریکادا سەرکەوتووانە شەڕ بەرەو سەرکەوتن بەرێ و ڕیشە و ڕەگەزی کۆیلەداری بسووتێنێ.

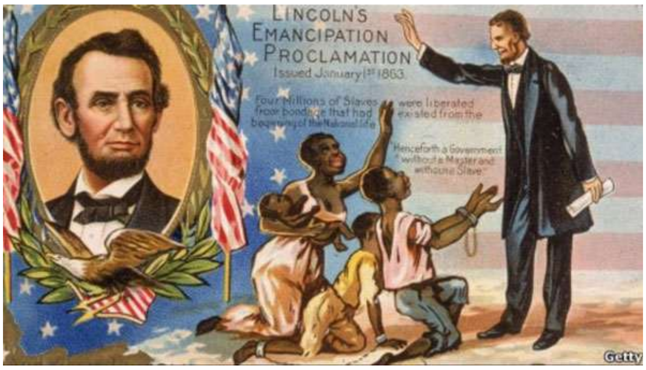

بە باوەڕی لێکۆڵەرەکان وایە کە ئەگەر کەسایەتییەکی دیگە لە جێی لایەنکۆڵن بوایە، ئەم یەکیەتی نیشتیمانییەی کە وڵاتانی یەکگرتووی هەیەتی، ئێستێ لە ئارادا نەدەبوو. مێژوونووسی ئەمریکایی، مایکڵ بۆرلینگام دەڵێ : " هیچ سەرۆک کۆمارێک لە مێژووی ئەمریکادا تووشی ئەم گشتە قەیرانەی کە ڕوو بە لایەنکۆڵن هاتبوون، نەبوون و هیچ سەرۆک کۆمارێکیش جگە لە ئابراهام لایەنکۆڵن بەرگەی ئەم گشتە قەیرانەی نەدەگرت."

فەلسەفەی کار و خەباتی ئابراهام لە چەند ڕستەیەکی کە خۆی گوتوویەتی، گەلێک خۆیا و ئاشکرا دەردەکەوێت کە باوەرمەندی و ئاسۆی بینینی ئەو سەرۆک کۆمارە بۆ ئاوەدانی وڵات و ڕزگاریی خەڵکەکەی چی بوو و چۆن بووە. :[شەڕ و دوژمنایەتیی دژ بە هیچکەسێکم ناوێ. خێر و خۆشی و حەسانەوەی هەموو کەسێکم دەوێ. توند و تۆڵی بۆ ڕاگرتنی مافی ئینسانیی هەموو ئینسانێک ــ هەر ئەو جۆرەی کە خودا دایناوە ــ دەبێ کۆشا بین و نەسرەوین هەتا هەمووی وەدی بێنین. ئێمە بۆ سارێژ کردنی زامی قووڵی خەڵک و وڵاتەکەمان لەم پلە و پایە دا ڕاوەستاوین. لە سەرمانە و ئەرکی ویژدانیمانە بۆ هەتیو و هەژار و لێقەوماو و شەلەلەکان کەس و کار و باب و برا بین. دەبێ پەیوەندییەکی هێور و هێدی و یەکیەتییەکی پایەدار لە ناو سەرجەم خەڵکی وڵاتەکەمان ڕاوەستاو بکەین.]

ئاخری کار و کۆتایی ژیانی ئابراهام لایەنکۆڵن

ڕۆژی چاردەهەمی ئاپریلی هەر ساڵێک لە ئەمریکادا جەژنێک کە بە جەژنی هەینی باش(Good Friday) بە ناوبانگە، ئەمریکا دەبوو بە چراخان و خەڵک لە ئەوپەڕی شادمانی و خۆشی و بەزم و هەڵپەڕکێدا دەبوون. شەڕی ناوخۆ کۆتایی پێهاتبوو، زامی کۆیلەداری بە یەکجاری بنەبڕ ببوو، برایەتی و هاوخەمی خەڵکی کۆڵان و شاقامی شارد و دێی حەساندبۆوە. ئابراهام لایەنکۆڵن سەرۆک کۆماری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش کە لە گەورەپیاوانی وڵات و لە دڵ و دیدەی خەڵکدا پنجی داکوتا بوو، لەو بەزم و شایی و هەرایەدا بەشدار بوو.

ئەو ڕۆژە، سەرتانسەری ڕۆژ شایی و هەڵپەڕکێ بەردەوام و ڕۆژ بەرەو ئێوارێ دەچوو. بەتایبەت بۆ مێری تاد لایەنکۆڵن(Mary Tod Lincoln)) خانمی سەرۆک کۆمار ڕۆژێکی فرەتایبەت بوو. فرەتایبەتی ئەو ڕۆژە بۆ خانمی خێزانی ئابراهام لایەنکۆڵن لەو سۆنگەیە گیانی دەگرت، کە ئیتر شەڕ و کێشە نەماوە و خۆی و لایەنکۆڵنی مێردی لە کۆڵ دڵەڕاوکێ و نیگەرانی خورپەی دڵ بۆنەتەوە. ئەمجار دەکرێ دوای کۆتایی دەورەی سەرۆک کۆمارییەکەی لە پشوودانێکی دوور و درێژ دا سەفەری سەرتانسەری ئەوروپایە بکەن و خەمی دڵ بە دیداری خەڵکی ئەوپەڕی دنیایە لە بیر بەرنەوە.

یای مێری چاوەڕێی ئەوە بوو کە ئابراهام دوای داکەندنی جلکی سیاسەت، ئەمجار لە شاری شیکاگۆ یان لە شاری گرین فیڵدی Greenfield کالیفۆرنیایە پیشەی خۆی واتە دەفتەری دادوەری بکاتەوە. ڕوانگەی یای مێری جیهانێکی ڕوون و ڕووناک و بەباری لێ دیار بوو. ئەوەی لەو دەمەدا دڵی خانمی سەرۆک کۆماری تژی لە خۆشی کردبوو، چوونی پێکەوە دەگەڵ مێردەکەی بوو بۆ دیتنی بەرنامەیەکی تیاتر بوو. لەمێژ بوو، زۆر لەمێژ بوو کە یای مێری دەگەڵ شووەکەی شان بە شانی یەکتر لە بۆنەی شایی و هەڵپەڕکێ و شانۆ و نمایش دانەنیشتبوون. ناوی داستانی تیاترەکەی ئەمجارە " کوڕە مامەکەی ئەمریکاییمان" بوو کە یای مێری بە دڵی بوو.

یای مێری دوای دامرکانی ساڵانێک کە خوێنیان بەسەر دا دەباری و فرمێسکیان دەڕژاند، هەستی دەکرد کە تیاتر و شانۆ و نمایش پەنجەرەی خۆشی و حەسانەوە بەڕووی خڵکی هەژار دا دەکاتەوە. ئیتر ئەو دلیشێ خەبەری پەرێشانی پێدانەدەگەڕا و نەیدەزانی کە چ ڕۆژگاری تاڵ و خەمبار دەرگایان بە ڕوو دا دەکاتەوە.

ئێوارە داهات لایەنکۆڵن شەکەت و ماندوو هەتەوە ماڵ. مێری بەرنامەی تێئاترەکەی وەبیر هێنایەوە. ئابراهام ئەگەرچی گەلێک شەکەت و نیازمەندی سەرخەوشاکاندنێک بوو، بەڵام دڵی خێزانی نەشکاند و پێکەوە خۆیان بۆ چوونی ساڵۆنی نمایش ئامادە کرد.

لایەنکۆڵن و خانمەکەی دەگەڵ ئەفسەرێکی دیپلۆماتی ئەمریکی بە ناوی هەنری راید راثبۆن(Henry Rathbone) و دەزگیرانەکەی کلارا هەریس پێکەوە و بەبێ حەرەس و پاسەوان ڕوویان کردە ساڵۆنی تیاترخانەکە و لە بەربێڵای ژوورێکی بەرامبەر بە ساڵۆنەکە دانیشتن.

درێژەی هەیە...